
SERBIAN SPIRITUAL REVIVAL WEEK
XXI

**THE MIDDLE AGES
IN SERBIAN SCIENCE,
HISTORY, LITERATURE
AND ARTS
V**

SYMPOSIUM
DESPOTOVAC–MANASIJA, August 17–18, 2013

Editorial Board

*Zlata Bojović, PhD (Belgrade, Serbia); Pavle Dragičević,
MA (Banja Luka, Republic of Srpska); Ekaterina Yakushkina, PhD
(Moscow, Russia); Gordana Jovanović, PhD (Belgrade, Serbia);
Radoslava Stankova, PhD (Sofija, Bugarska); Rada Stijović, PhD
(Belgrade, Serbia); Jelica Stojanović, PhD (Nikšić, Montenegro);
Ljiljana Stošić, PhD (Belgrade, Serbia) and
Wolfgang Steininger, PhD (Graz, Austria)*

Editor-in-Chief
GORDANA JOVANOVIĆ

DESPOTOVAC
2014

ДАНИ СРПСКОГА ДУХОВНОГ ПРЕОБРАЖЕЊА
XXI

**СРЕДЊИ ВЕК У СРПСКОЈ
НАУЦИ, ИСТОРИЈИ,
КЊИЖЕВНОСТИ
И УМЕТНОСТИ**

V

НАУЧНИ СКУП
ДЕСПОТОВАЦ–МАНАСИЈА, 17–18. АВГУСТ 2013

Редакција

*др Злаїна Бојовић (Београд, Србија), мр Павле Драгичевић
(Бања Лука, Република Српска), др Екајџерина Јакушкина
(Москва, Русија), др Гордана Јовановић (Београд, Србија),
др Радослава Сїанкова (Софија, Бугарска), др Рада Сїијовић
(Београд, Србија), др Јелица Сїојановић (Никишић, Црна
Гора), др Љиљана Сїошић (Београд, Србија) и др Волфганг
Шїајнингер (Грац, Аустрија)*

Главни уредник
ГОРДАНА ЈОВАНОВИЋ

ДЕСПОТОВАЦ
2014

Издаје
Народна библиотека „Ресавска школа“

За издавача
Драгана Милутиновић Симић

Рецензенти
др Злата Бојовић (Београд, Србија)
др Гордана Јовановић (Београд, Србија)
др Рада Стијовић (Београд, Србија)
др Љиљана Стошић (Београд, Србија)

САДРЖАЈ

СРЕДЊИ ВЕК У СРПСКОЈ НАУЦИ, ИСТОРИЈИ, КЊИЖЕВНОСТИ И УМЕТНОСТИ V

Гордана Јовановић (Београд): Ангорска битка и деспот
Стефан Лазаревић
7

Јелка Ређеј (Нови Сад): Три скока Милоша Обилића
21

Злајна Бојовић (Београд): Немањићи у дубровачким аналима
и хроникама
27

Рада Симијовић (Београд): Географска терминологија
у Раваничкој повељи кнеза Лазара
37

Борђе Перић (Београд): Псалми у Деспотовим делима *Надгробно
ридање* и *Слово љубве* и псалтир деспота Стефана и господина Вука (III)
55

Александар Јаковљевић (Београд): Трг Орашје код манастира Ресава,
XV–XVI век
77

Живојин Андрејић (Рача–Крагујевац): Реконструкција метоха цркве
Свете Тројице деспота Стефана у Ресави
91

Радомир Ракић (Београд): О ширем канону Старога завета –
деветероканонске књиге као саставни део Библије на српском
121

Зоран Ранковић (Београд): О богослужбеном језику Српске
православне цркве
135

Љиљана Стошић (Београд): Византијско злато и барокна позлата
141

Владан Јовановић (Београд): Поглед на главне етапе развоја српске
војне терминологије
161

Десанка Сїамайовић (Београд): Милосав Здравковић Ресавац – добротвор и ктитор манастира и црква у Ресави
185

Миле Сїанић (Београд): Школа у Манасији 1842. и једна полемика из друге половине XIX века
201

Миљивоје Сїасић (Београд): Свети Сава у српској књижевности за децу (Светлана Велмар-Јанковић и Милован Витезовић)
215

Драгана Радовановић (Београд): Оглед из теренске бележнице ресавског краја (коментар уз транскрипт)
233

Марина Сїасојевић (Београд): Из топонимије ресавског краја – ојконими данас са освртом на старије изворе
247

П р и л о г

Рада Сїицијовић (Београд): Инструментал у говору Горње Ресаве – наслеђе и иновације
267

Б и б л и о г р а ф и ј а

Силвана Цакић (Деспотовац): Библиографија научних скупова са Дана српскога духовног преображења, Деспотовац, 1993–2012. године
277

С е ћ а њ а

Златица Бојовић (Београд): Мирослав Пантић (9. јул 1926 – 16. септембар 2011)
327

Јелка Ређеј (Нови Сад): Мирослав Пантић или посвећеност науци о књижевности
333

Х р о н и к а

Санела Симић (Деспотовац): Хроника XXI Дана српскога духовног преображења
339

ПОГЛЕД НА ГЛАВНЕ ЕТАПЕ РАЗВОЈА СРПСКЕ ВОЈНЕ ТЕРМИНОЛОГИЈЕ*

У раду је дат преглед главних етапа развоја српске војне терминологије од средњег века до данас. На основу увида у целину корпуса, српска војна терминологија посматрана је кроз три главне развојне етапе: средњовековну, затим етапу развоја под турским ропством, и модерну, чије је стварање започето у XIX веку и траје до данас. Анализа војних термина заснована је, пре свега, на примерима из штампаних извора, али су у раду такође коришћени архивски и други извори грађе.

Кључне речи: војна терминологија, термин, лексема, војска, српски језик.

0. Истраживању терминологије као језичке манифестације науке, струке, друштвеног феномена и сл. претходи јасно одређење области којој термини припадају, као и утврђивање појмовних граница према другим, нарочито блиским, граничним областима. То је први задатак било које терминолошке анализе, па и ове наше, чије резултате дајемо у виду приказа периодизације српске војне терминологије.

Будући да се војна терминологија може посматрати у одређеном временском пресеку, било на плану савременог књижевнојезичког стања, било на плану одређеног историјског периода, или пак из перспективе историјског развоја, неопходно је имати у виду значај и место српске војске у односу на друге друштвене феномене. Пошто је овде реч о језичкој манифестацији стручне терминологије, у историјску анализу термина морају се узети у обзир историјскојезички развој српског књижевног језика, међујезички и међукултурни контакти, питања

---

* Рад је настао у оквиру пројекта *Лингвистичка истраживања савременог српског књижевног језика и израда Речника српскохрватског књижевног и народног језика САНУ* (бр. 178009), који у целини финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

књижевнојезичке норме и стандардизације, као и други језички чиниоци и феномени.

Први поменути услов за дефинисање и анализу војних термина јесте одређење институције војске у перспективи времена у којем се ова проблематика истражује. Уважавајући чињеницу да се о терминологији уопште, па тако и о војној терминологији не може говорити у условима неразвијене писмености, слабе организације или непостојања установа државе, најранији период у којем се о српској војној терминологији може говорити јесте средњовековна српска држава под Немањићима. Овакво становиште утемељено је у радовима еминентних историчара и филолога који су се раније бавили сличном проблематиком, заступајући став да су Срби у државноорганизационом смислу све до XII века живели својим животом, заснованим углавном на устаљеним обичајним односима. Ти односи су, према тврдњи С. Новаковића, као дубока провалија били одвојени од установа развијене грчко-римске цивилизације, са којом су се сусрели¹. Тако би поменути период средњег века била доња граница, односно почетна тачка у истраживању српских војних термина.

1. *Средњовековна војна лексика (терминологија)*. – О прошлости српске војске научноистраживачки модерно приступило се још у XIX веку, где се међу првим проучаваоцима издваја С. Новаковић својом студијом *Сџара српска војска* (историјске скице из дела Народ и земља у старој српској држави, Београд, 1893)². И поред тога што су оновремени критичари у овој књизи налазили као главни недостатак недовољност грађе, тј. изостављање из анализе већег броја оружја и малобројност употребљених релевантних извора³, ово дело „извршило [је] знатан утицај на касније проучавање војске, које, свакако, није било у сразмери са великим српским ратничким традицијама. [...] Тек после Другог светског рата, више од пола века након појаве *Сџаре српске војске*, настављен је систематски рад на ономе што је било предмет Новаковићеве студије, првенствено у радовима Гавра Шкриванића“⁴.

Међу радовима Гавра Шкриванића за нашу тему посебно бисмо издвојили монографско дело *Оружје у средњовековној Србији, Босни и*

¹ С. Новаковић, *Византијски чиновни и њихове у српским земљама XI–XV века*, Глас Српске краљевске академије LXXVIII, Београд, 1908, стр. 180.

² У раду смо користили ново издање књиге: С. Новаковић, *Сџара српска војска*, Народ и земља у старој српској држави, прир. С. Ћирковић, Београд, 2002, стр. 70–71.

³ Ј. Томић, Ст. Станојевић, *Сџара српска војска од Сџ. Новаковића*, Дело II, Београд, 1894, стр. 379–399.

⁴ С. М. Ћирковић, *Недовршено живоино дело Сџојана Новаковића*, Стојан Новаковић, Народ и земља у старој српској држави, Београд, 2002, стр. IX–XXI.

*Дубровнику*⁵, у којем је аутор детаљно, систематски анализирао оружје нашег средњег века, али тако што у средишту његове пажње није само опис предмета и његова класификација, већ и назив који оно носи и који још увек живи у народу и писаним изворима, па стога ово дело представља незаобилазан извор за филолошка истраживања српске војне лексике и терминологије. О теми историјског развоја српске војске до средине XIX века може се читати у књизи Саве Грујића о војној организацији Србије⁶.

Поред поменутих дела, српској војсци посвећен је енциклопедијски чланак под одредницом *војска* у Народној енциклопедији С. Станојевића⁷. Новији резултати истраживања српске војске уопште саопштени су у раду *Војска у средњовековној Србији* А. Веселиновића⁸, а од радова који анализирају ратну фразеологију и војну терминологију истиче се поглавље под насловом *О речнику и фразеологији рајних ојиса Данила II и његовог ученика* у књизи Српски средњи век Станислава Хафнера.⁹ Такође, у новије време објављен је изванредан број чланака који је на ограниченом корпусу и ужој тематици анализирао проблеме из домена српске војне лексике.

Важан извор за ваљано истраживање историје војне терминологије српске војске средњег века чини средњовековна рукописна заоставштина, и то, пре свега, српска, а од велике користи за опис појединих предмета, поред оних сачуваних до данас, вредни су помена и други извори, међу којима се истичу живописи у средњовековним црквама и манастирима¹⁰. Никако не треба запоставити ни друге секундарне, али важне изворе као што су народна поезија, затим слој ономастике, посебно имена локалитета, разних географских појмова, властита имена или презимена, где се чувају преживели остаци некада актуелних војних термина.

Када је реч о избору штампаних текстова, за лексику војевања средњег века биографско дело Данила II и ученика¹¹ заузима посебно

⁵ Г. Шкриванић, *Оружје у средњовековној Србији, Босни и Дубровнику*, Београд, 1957.

⁶ С. Грујић, *Војна организација Србије*, Крагујевац, 1874.

⁷ С. Станојевић, *Народна енциклопедија српско-хрватско-словеначка*, I–IV, Загреб, 1925–1929.

⁸ А. Veselinović, *Vojska u srednjovekovnoj Srbiji*, *Vojnoistorijski glasnik* 1–2, Београд, 1994, стр. 385–422.

⁹ С. Хафнер, *О речнику и фразеологији рајних ојиса Данила II и његовог ученика*, Српски средњи век, Београд – Нови Сад, 2001, стр. 65–75.

¹⁰ У поменутом делу Г. Шкриванића ликовни извори из зидног сликарства представљају важну и богату истраживачку грађу за проучавање средњовековног оружја.

¹¹ Архиепископ Данило и други, *Живојни краљева и архиепископа српских*, прир. Ђ. Даничић, Загреб, 1866.

место у средњовековној књижевности, јер се по обради теме налази између књижевности и историографије. У овој збирци текстова чувена битка код Велбужда описана је тако да представља „најопширнији текст описа рата у старосрпској књижевности“¹². И заиста, ово дело обилује војном лексиком и фразеологијом, које су детаљно обрађене у поменутој Хафнеровој студији. Ту су затим и друга дела из којих се ова лексика може црпсти, као што су објављена житија, закони, разна архивска документа и списи, као и незаобилазна лексикографска дела, као што су *Рјечник из књижевних сѣарина српских* Ћ. Даничића¹³ и *Рјечник хрватскога или српскога језика* Југославенске академије знаности и умјетности¹⁴.

Иако је Србија са својом војском у средњем веку, дакле, од Стефана Немање, као оснивача средњовековне српске државе, па до њеног краха и коначног пада под Турке средином XV века, пролазила кроз разне фазе разоја, успона и падова, овај период у погледу наше теме може се узети као целина, и то као прва етапа у развоју српске војске и српске војне терминологије. Када је реч о историјској перспективи развоја српске лексике уопште, поменуто временско раздобље узима се као њен први период¹⁵. Сумирајући резултате истраживања до којих су, пре свега у друштвеноисторијској перспективи, дошли истраживачи српске војне прошлости – наравно уважавајући у многим питањима разлике у њиховом мишљењу – могли бисмо уопштити следеће чињенице.

Према истраживачима српске војне прошлости, у средњем веку није било разлике између цивилне и војне власти, или је она пак била врло мала, јер су господари и властела обављали и ову другу, војну функцију у случају потребе, а од својих поданика, сточара и земљорадника у датом тренутку сачинили би војнике, које би предводили у рату. С. Новаковић каже да извори „показују ... јасно, да је војника било у свима редовима грађанства, и у највишим и у најнижим, али да опет зато сваки није био војник, и да се сваки није кретао на војску кадгод би се војевало“¹⁶. У таквим друштвеним околностима терминологија ратовања у општим појмовима није се разликовала од лексике опште употребе, тј. војна лексика још увек није била строго термилошки одвојена од општеупотребне лексике српског језика.

¹² С. Хафнер, *нав. дело*, стр. 74.

¹³ Ћ. Даничић, *Рјечник из књижевних сѣарина српских*, дио I–III, у Биограду, 1863–1864.

¹⁴ *Рјечник хрватскога или српскога језика*, I–XXIII, Zagreb, 1880–1976.

¹⁵ П. Ивић, *Развој терминологије у језику средњовековних Срба*, Глас САНУ CCCXXV, 69, Београд, 1980, стр. 63–69.

¹⁶ С. Новаковић, *Сѣара српска војска*, стр. 70–71.

Овакво начелно гледиште на српску војску и њену терминологију средњег века може се поткрепити одговарајућим примерима. За означавање појма 'војна снага, сила, војска уопште' употребљавала се општесловенска реч *ѣук*, која је такође на општесловенском плану сасвим обично означавала и појам 'народ, свет уопште'. Оба значења лексеме забележена су у Даничићевом *Рјечнику* под одредницом *ѣлькъ* – као *exercitus* „војска“ и као *plebs* „народ, пук“. На лексичку блискост лексема за означавање општих појмова, с једне стране, и специјалних, у овом случају војних појмова, с друге стране, указано је у руској литератури у којој се обрађује тема из руске војне лексике средњег века. Тако руски филолог Ф. П. Сороколетов примећује, као и наш Стојан Новаковић раније, да су у средњем веку народ и војска били исто, тј. војску је у највећој мери чинио народ, који се, иначе, у мирнодопским условима бавио својим свакодневним пословима. То је време у којем још увек друштво није строго издиференцирано на властелу и „народну масу“, време у коме народ исте народности чини војску и војну власт, а аутор сматра, позивајући се на друге руске историчаре, да је ово фаза која повезује све народе: „В этот период у всех народов войско было равно народу“¹⁷. На сличан начин о овој теми казао је Стојан Новаковић следеће: „Стара друштва и државе нису никако ни делили војску и народ једно од другога“¹⁸. Ову констатацију потврђује и српски језик, у коме је *ѣук* значио „народ, прост народ“ или лат. „*vulgus*“, а потом проширио значење на „наоружани народ, војска“, потом и „одређена војна јединица у саставу војске“. Реч *ѣук* је у источнијим српским говорима у значењима „*plebs/populous*“ и „*exercitus*“ потиснута лексемама *народ* и *војска*, док су терминолошко значење ове лексеме „строго одређена борбена јединица у војсци“, као и уопште њена употреба у српском језику, вероватно били подстакнути руским утицајем у XVIII и XIX веку. Вук је у *Српском рјечнику*¹⁹ забележио лексему *ѣук* само у значењу „народ, свет“.

Када је реч о семантици ове именице у руском језику, али и у другим словенским и несловенским језицима, Сороколетов каже следеће. „Известна попытка видеть в этом употреблении слова *пѣлкѣ* старое, первичное значение, общее для всех славянских и ряда индоевропейских языков, – 'племя', 'род'. [...] Семантическая эволюция термина пошла по двум линиям: а) развитие и дифференциация значений, связанных с военными понятиями, и б) развитие значений 'бытовых', объединяемых

¹⁷ Ф. П. Сороколетов, *История военной лексики в русском языке XI–XVII*, Ленинград, 1970, стр. 38.

¹⁸ С. Новаковић, *Стара српска војска*, стр. 249.

¹⁹ В. С. Караџић, *Српски рјечник* (истумачен њемачкијем и латинскијем ријечима), треће (државно) издање, Биоград, 1898.

общей идеей множества, совокупности многих предметов²⁰. Дакле, употреба исте лексеме *ѣук* у значењу „populous“ и у значењу „exercitus“ у српском и другим словенским језицима говори о томе да војска, као специјално, професионално поље деловања, испрва није била оштро појмовно оделита од појмова осталих области свакодневног живота, па, сходно томе, ни лексика за означавање појмова из области војске и ратовања није могла бити строго терминолошки одвојена од лексике опште употребе.

У том смислу навешћемо и друге лексеме општеупотребне лексичке сфере које су означавале појмове из живота војске, међу којима је велики број оних које су се до данас у истом или сличном лику и истом значењу сачувале у српском књижевном језику. Рецимо, лексема бранити употребљава се у истом лику и у истом значењу као и у савременом језику „заштитити (некога, нешто) од напада“ – бране отъѣство твоѣ отъ наснаня воююштинъхъ на те²¹. Сам појам сукоба, борбе између двеју страна – рать, такође је остао до данас у савременом српском језику, као и експресивна реч за исти појам крѣвопралтнѣ – тоу велнѣѣ и рати бѣвѣши и крѣвопралтнѣо междоу нѣи.²²

Ако војну лексику посматраног периода сагледамо из угла семантичких поља, приметићемо да лексика појединих поља (чинови и достојанства, оружје итд.) у себе укључује лексику која је у већој или мањој мери специјализована у односу на лексику опште употребе. Семантичка поља представљају један од уобичајених критеријума класификације лексике, коју ћемо, када је реч о војној терминологији средњег века, представити у обрисима у даљој анализи.

Називи за војску и њојмове райѣа, војевања и сл. – У збирци текстова Данила II и ученика налазимо називе за војску и војне јединице, наоружање и чинове, затим глаголе којима се означавају различите војне радње. Најчешћи назив за војску, односно војне снаге је сна – дахъ вѣмѣ властѣ настоупати ... на вѣсоу силоу вражню²³; дошьдышоу ѣмоу съ снами свонди²⁴, а најближи синоним речи сна у истом тексту је вонска – н самн не възмогыше възвратити толкыѣ снаы вонскы многыхъ ѣзыкѣ²⁵. Заједничку основу са овом именицом имају и друге речи које скупа чине творбено гнездо: вон „(мн.) војници, ратници“, воннѣ „војник“, воннѣствовати „војевати, ратовати“, вонѣвати, вонѣвати „свр. кренути у рат, завојевати“ и др.

²⁰ Ф. П. Сороколетов, *нав. дело*, стр. 45.

²¹ Архиепископ Данило и други, *нав. дело*, стр. 61.

²² *Исѣо*, стр. 122.

²³ *Исѣо*, стр. 48.

²⁴ *Исѣо*, стр. 110.

²⁵ *Исѣо*, стр. 111.

Поред речи *сна* и *вонска*, у тексту се у сличном појмовном значењу „војници, ратници“ употребљава множински облик *вон*²⁶: *посылавъ великонденнѣтѣ своѣ съ многою сналю вон избраннѣхъ*²⁷. Ф. П. Сороколетов²⁸ издваја множински облик *вон* „оружане снаге“ као посебну лексему у руском (рускословенском) језику, према којој у српском (српскословенском) језику налазимо еквиваленте: *пльк(ь)*, *сна*, *вонска*, *вон*, *повѣда*²⁹, *людн*.

Српски писци употребљавају *пльк(ь)* у семантичком пољу рата онда када је реч о војним снагама у борбеној готовости, у борби или наступању³⁰. Ф. П. Сороколетов каже да је још раније утврђено да се именица *пльк(ь)* давно усталила као део војне номенклатуре у свим словенским језицима: „Во всех славянских языках, с древнейших времен, термин *полкъ* употреблялся в военном значении (ср. ст.-сл. *плѣкъ*, болг. *пѣлк*, серб.-хорв. *ѣук*, чеш. и словац. *pluk*, польск. *rólk*, укр. *полк*, белор. *полк*). *Пѣлкъ* (*полкъ*) – общеславянский термин, отражающий организацию военных сил“³¹.

Поредећи староруске називе за војску, војне јединице и ратнике са одговарајућим старосрпским називима, уочавамо велику блискост у употреби и специјализацији терминолошких значења појединих лексема. Неки термини из старосрпског или староруског језика задржали су се до данас као део стандардне војне терминологије у савременом српском односно савременом руском језику, а неки су ишчезли или пак постали део одређеног функционалностилског комплекса. Тако, нпр., у српском језику лексема *враг* представља континуанту лексеме *врагъ*, која се у старијим текстовима уобичајено употребљавала у значењу „непријатељски војник, противник у рату и сл.“³². У Даничићевом *Рјечнику* исто налазимо синонимну лексему *противникъ*, која се и данас употребљава као војни термин „онај против кога се ратује, једна зарађена страна у односу на другу, непријатељ“³³.

²⁶ Према Даничићевом *Рјечнику* (под *вон*) облик јединице нема потврда у споменицима.

²⁷ Архиепископ Данило и други, *нав. дело*, стр. 355

²⁸ Ф. П. Сороколетов, *нав. дело*, стр. 37.

²⁹ Ова реч могла је значити и „војска, војна јединица“: и тако *обасъвькоупнѣша повѣды своѣ*, Архиепископ Данило и други, *нав. дело*, стр. 116, а могла је означити и одређену војничку формацију у оквиру војске: *царь ... съвькоупнѣ великоу повѣдоу вонскы своѣе языка грѣьскааго, истѣо*, стр. 110.

³⁰ С. Хафнер, *нав. дело*, стр. 71.

³¹ Ф. П. Сороколетов, *нав. дело*, стр. 37–38.

³² В. у Ћ. Даничић, *Рјечник*.

³³ Ф. П. Сороколетов у наведеном делу показује да су се и у руском језику још од средњег века лексеме *противникъ* и *врагъ* – *ворогъ* употребљавале као синоними „непријатељ у рату“. Такође, из дела *Руско-срѣскохрвајски војни речник*, ур. М. Ћ. Перишић, Београд, 1980, сазнајемо да обе лексеме, које данас гласе *противник* и *враг*, представљају стандардне руске војне термине у истом, првобитном значењу.

У руском језику учавамо сличне процесе као у српском терминолошком систему, који се тичу тога да је једна лексема из средњовековног лексичког инвентара данас добила статус стандардног војног термина, а да је друга током језичког развоја своју некада терминолошку функцију заменила употребом у књижевно-поетском или литерарном контексту. Тако је, нпр., лексема *враг* „непријатељ, противник“ сачувала терминолошко значење у савременом руском језику, односно у савременој руској војној терминологији³⁴, док је староруска лексема *ратъ* (ратъ) у значењу „војска, војна јединица“ данас историјски термин са статусом лексичког архаизма.³⁵

Када је реч о самом чину рата, борбе и сл., С. Хафнер издваја лексему *ратъ*, која заједно са лексемом *бранъ* спада међу „најчешће употребљаване термине у семантичком пољу рата“.³⁶ За ову лексему аутор каже да се употребљава у значењу „рат, борба, битка, ратни сукоб уопште“, али да нема значење „војска“ или „трупа“, које потврђују споменици руске редакције црквенословенског језика. Међутим, Ф. П. Сороколетов сматра да је семантичка диференцијација лексеме *ратъ* на појмове „битка“ у српскословенском и „војска“ у рускословенском резултат развоја засебних лексичких система ових словенских језика.³⁷ У том смислу, Ф. П. Сороколетов подсећа на мишљење Ф. П. Филина³⁸, који каже да „по своей семантической структуре термин *ратъ* относится к такому периоду жизни славянских народов, когда понятия *войско*, *войно* и *бой* [...] представляли собой единое целое“³⁹, чиме се још једном поткрепљује малочас изнета констатација да су у средњем веку војска и народ били веома блиски, те да је војевање било ближе свакодневном животу него што се то данас може замислити. Такође, ови примери потврђују постојање заједничког општесловенског фонда основних, традиционалних војних лексема, а такође упућују на сличност путева у развоју јединица војне лексике у српском и руском језику.

Поље војних лица, чинова и достѣјансѣва. – За појам војника у најопштијем и најобичнијем значењу употребљавала се лексема *вонникъ*⁴⁰, која се у српском језику у истом значењу сачувала до данас. Поред ове лексеме, у изворима се чувају и друге лексеме истога гнезда, међу којима су *воннъ* и *вон*, а у одређеном специјалном значењу

³⁴ *Руско-срѣскохрватски војни речник*, ур. М. Ђ. Перишић, Београд, 1980.

³⁵ Ф. П. Сороколетов, *нав. дело*, стр. 54.

³⁶ С. Хафнер, *нав. дело*, стр. 67.

³⁷ Ф. П. Сороколетов, *нав. дело*, стр. 76.

³⁸ Ф. П. Филин, *Лексика русского литературного языка древнекиевской эпохи*, Уч. зап. ЛГПИ им. Герцена, Ленинград, 1949.

³⁹ Ф. П. Сороколетов, *нав. дело*, стр. 49.

⁴⁰ Ђ. Даничић, *Рјечник*.

употребљавала се и лексема *юноша*⁴¹. Носиоци војничких достојанстава означавањем су именима од којих су нека у истом или сличном облику и значењу сачувана до данас у српској војсци и народном памћењу – нпр. *капетан*⁴² у значењу заповедника војске, *вође*, док су друга нестала из опште или стандардне терминологије употребе и прешла у историзме: нпр. *сѣтѣник*⁴³ „старешина над стотином људи“ (одговарао би данашњем појму *капетан*), *тѣсоуштѣник*⁴⁴ „старешина над тисућом, хиљадом наоружаних људи, војника“, *кефални*⁴⁵ „старешина, поглавар града, војно-политичко лице у средњовековној српској држави које се бринуло о јавној безбедности“, *хелайтор* „војник на дужности снабдевања војске храном, коморција“⁴⁶ итд.

Када је реч о предводницима војске, главним вођама и поглаварима, у старој српској држави ова улога припадала је краљу (а пре краљевства великом жупану), који је био „врховни и главни старешина над свом силом земаљском“⁴⁷. Предводник и заповедник војске најчешће се означавао именом *војвода*, а овај назив могао је имати онај који је заповедао војском одређене области, као и онај који је повео војску, дате области. Према писању С. Новаковића⁴⁸, војвода је било више, у сваком крају по један. У случају рата сваки већи крај давао је војску, на чијем челу је био војвода стегоноша. Над војском целе земље или поједине војске издвајао се велики војвода. И сам владар је био велики војвода кад год је био са војском.

За изузетно висок војни чин у средњовековној српској држави употребљавао се назив *севастокрајтор* (грч. Σεβαστοκράτωρ), чијим се именом, поред лица, означавала и титула превасходно додељивана царским, тј. византијским и владалачким рођацима и највећој господи.⁴⁹ Иначе, називи у пољу чиновна и достојанстава одражавају формацијско устројство војске која делом представља наставак старе традиције, а делом плод веза Србије са Источним царством, од којег је отимала земље и на чију се војну и уопште државну организацију угледала.

Називи војничких чиновна, односно носилаца таквих чиновна саграђени су по творбеном моделу броја у основи и суфикса *-ник*:

⁴¹ Архиепископ Данило и други, *нав. дело*, стр. 184.

⁴² Уз ову одредницу у Даничићевом *Рјечнику* стоји напомена да се по другим крајевима у истом значењу употребљавала реч *кефални*.

⁴³ *Исѣо*.

⁴⁴ *Исѣо*.

⁴⁵ *Исѣо*. В. и *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, I–XVIII, САНУ, Београд, 1959– (= у тексту *Речник САНУ*), под *кефалија*.

⁴⁶ С. Новаковић, *Сѣара српска војска*, стр. 273.

⁴⁷ *Исѣо*, стр. 275.

⁴⁸ *Исѣо*, стр. 198.

⁴⁹ *Исѣо*, стр. 299.

сѣтѣникъ, тысоуштѣникъ, што је веома продуктиван модел у српској војној терминологији у различитим периодима њеног развоја. Број у основи + -ник за грађење назива чиновна, односно њихових носилаца налазимо и у другим изворима и у следећим примерима: *десетѣник*⁵⁰, *дваесник*⁵¹, *йедесетѣник*⁵², *сатѣник*⁵³. Да је реч о општесловенском творбеном типу, показује нам и ситуација у руском језику, у којем је такође у пољу војне терминологије био активан модел творбе војних термина помоћу суфикса -никъ са бројем у основи: *шестѣникъ*, *десятьѣникъ*, *пятидесятьѣникъ*, *сотѣникъ*, *тысяцьѣникъ*.⁵⁴

У нашој историјској науци Новаковић је на основу старијих грчких и српских извора и њиховим упоређењем утврдио да је српски двор Стефана Душана преузео на себе издавање правилника којим се уводи ред на српском двору у погледу додељивања цивилних и војних чиновна и достојанстава. Узор је свакако налазио у грчким правилницима, који су тада већ уживали дугу традицију постојања.⁵⁵ Исти аутор сматрао је да се код нас мало истиче то да смо ми стари византијски ред и терминологију, која се у црквеним достојанствима сачувала до данас, изгубили у световној хијерархији достојанственика. „Као што се можемо уверити лаким погледом на слике старих наших и византијских владалаца, сачуване по црквама или по рукописима или на новцима, и одело је чиновника много наличило на одело које и сад облачи свештенство кад своју службу врши.“⁵⁶

Поље оружја и војне ојреме. – Општи назив за основно средство рата – *оружје* „средство за одбрану и напад у борби“: носе оруђѣжна жѣлѣзѣна⁵⁷ – задржао се у истом облику до данас. Поред ове, очувале су се у српском језику и многе друге речи које су се у средњем веку употребљавале као специјални називи – термини. Назив *сѣрела* до данас се није заборавио у живоме језику, а са њим су у творбеној вези и друге речи: *сѣрѣлатѣи*, *сѣрѣлатѣи*, *усѣрѣлатѣи* итд. *Мач* и *сабља* употребљавале су се за означавање истог или сличног појма, с том разликом што је прва реч словенског, а друга турског порекла. Као назив за врсту кратког мача употребљавала се лексика италијанског порекла

⁵⁰ С. Станојевић, *Народна енциклопедија*, под војска.

⁵¹ *Исѣо*.

⁵² *Исѣо*.

⁵³ *Саборно гробље у Сенѣандреји. Прошлостѣ и најѣииси*, прир. Н. Вуловић, М. Ђинђић и др., Београд, 2012, стр. 189.

⁵⁴ Примери су преузети из Ф. П. Сороколетов, *нав. дело*, стр. 106–107 и 243–245.

⁵⁵ О зборницима правила од Теофила, Порфирогенита и Ђ. Кодина в. у С. Новаковић, *Византијски чиновни и ѣиѣиуле у срѣским земљама*, стр. 207 и даље.

⁵⁶ С. Новаковић, *нав. дело*, стр. 215.

⁵⁷ Архиепископ Данило и други, *нав. дело*, стр. 32.

корда/корѣда „gladius“⁵⁸, што сведочи и о пореклу самог предмета. Назив *коѿље* до данас је остао жив за означавање истог појма као у средњем веку, потом речи *шиѿиѿи*, *нож*, *секира* и др.

Као назив за врсту краћег копча које се употребљавало за вежбање оружју, и то вероватно од стране госпде, користила се реч *цилиѿи*. Пошто је *цилиѿи* турска реч, могуће је да је игра цилитом дошла с Турцима, али је такође вероватно да је сличних игара копчама било и пре турске најезде.⁵⁹ Вук је у свом *Рјечнику* унео глагол *цилиѿиѿи се*, објаснивши га као врсту игре бацања копча: „Цилит се узме по средини па се баци тако да иде управо као стријела. Турци се обично цилитају с коња, тј. узме сваки по један цилит па узјашу на коње, па онда бацају један за другијем и бију се. А дјеца се цилитају пјешице, и гледају који ће даље бацити“.⁶⁰

Међу историјским ударним оружјем данас је добропознат *буздован*, вероватно захваљујући популарности епских песама о Марку Краљевићу и његовом главном оружју *буздовану*, којим побеђује насилнике и поробљиваче. Називом *брадва* такође се означавала нарочита врста ударног оружја, а данас се овим именом означава дрводељско оруђе за тесање, налик секири или кухињска секира за сечење меса и сл.⁶¹

Оклопи и оклопници чинили су главну карактеристику средњовековне војске и главну разлку међу војском старијих и новијих времена. Војска оклопничка највише је била под западним утицајем, о чему сведоче и саме речи за војне појмове које долазе из западноевропских језика. Назив *брња* „војничка хаљина од коже, обложена колутима (брњама) или плочама и оплатама гвозденим, чији је задатак био да одбијају и спречавају ударце, а војника да бране од повреда“⁶² (срлат. *brunea*, фр. *la broigne*, гот. *brunjō*, стнем. *brunja*, стсл. брња) сачувала се у српском језику, али са ознаком других појмова: „белега, обично бела, на њушци животиње“, „назив за домаће животиње с брњом (белегом) на њушци или на глави и име таквим животињама“ и др.⁶³ Лексеме *шлем* (шенкел) и *кацига* сачувале су се у истом терминолошком значењу до данас „заштитна метална војна капа“. Обе речи биле су кориштене као синоними, с тим што је прва немачког, а друга романског порекла.

Поједине речи које су се у датом периоду употребљавале у функцији специјалних номината данас представљају лексичке историзме. Међутим, основа таквих речи може остати у речима других

⁵⁸ Ђ. Даничић, *Рјечник*.

⁵⁹ С. Новаковић, *Сѿара српска војска*, стр. 310.

⁶⁰ В. С. Караѿић, *Српски рјечник*.

⁶¹ *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*.

⁶² С. Новаковић, *Сѿара српска војска*, стр. 345–346.

⁶³ *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*.

граматичких категорија и другачијег лексичког значења. Рецимо, назив средњовековног оружја *млаӣ* „средњовековно ударно оружје, које се састојало од дршка и ударача са гвозденим шилцима или без њих“⁶⁴ везује заједничка основа са речима општеупотребног фонда као што су *млаӣишии*, *млаӣнуӣи*, *йремлаӣишии*, *смлаӣишии* итд. Слично се догодило и са историзмом *баӣ* у значењу „батина, буздован, штап“, која се данас налази у основи именице *баӣшина*. Историјски посматрано *баӣшина* је могла настати као аугментатив према речи *баӣ*. Под утицајем турског језика називи појединих оружја замењени су речима турског порекла: нпр. *йойуз* и *буздован* заменили су општу лексему домаћег порекла *йалица*⁶⁴, која се сачувала у српском језику у другим значењима.

О називима средњовековног оружја сведоче и поједини топоними и патроними. Г. Шкриванић наводи поједина места која су добила назив према оружју које су израђивала: *Сйреоци* (*Сйрелац*) у околини Дечана, Дренице и око Пирота, затим *Сйрелари*, *Сйрелица*, *Койљари* у околини Гњилана и Крагујевца, *Тоболац*, *Тулари*, *Шйишиари*, *Шйишиар*, *Шйишиарица* и др. Међу данашњим српским презименима има оних која у себи чувају успомену на назив одређеног оружја. Тако су, нпр., презимена или презименски надимци: *Балиӣић*, *Койљевих*, *Кордић*⁶⁵ (од корда „велики нож“), *Лукаревих*, *Тойузић*, *Сабљић*, *Шйадијер* давана по називу заната који су преци некада обављали.⁶⁶ Према традицији, како је забележио Ј. Ердѣљановић, „у доњем крају Старе Црне Горе постоје ’шпадијери’ који тврде да су им преци били ковачи који су ковали ’шпаде’ (мачеве) и да воде порекло из Приморја“.⁶⁷

2. *Доба йурског ројсйива*. – У време ропства под Турцима Срби нису имали сопствену власт, законе, институције, па тако ни војску ни државу. Међутим, Срби су и у таквим околностима и даље били војници и војсковође, али сада као поданици стране власти. Истраживања у области закона и њихове примене у почетном периоду турске владавине показују да су Турци у Србији прихватили и прилагодили тзв. Деспотов закон⁶⁸ из

⁶⁴ В. Г. Шкриванић, *нав. дело*, стр. 58.

⁶⁵ Корда је средњовековно оружје које се употребљавало у Србији и у Дубровнику. Она се и код нас израђивала, што се види из још данас заосталих старих презимена као Кордић, „чији је неки предак био ножар и израђивао – корде“, Г. Шкриванић, *нав. дело*, стр. 56.

⁶⁶ *Исйо*, стр. 173.

⁶⁷ Ј. Ердѣљановић, *Сйара Црна Гора*, Српски етнографски зборник XXXIX, Насеља и порекло становништва 24, Београд, 1926, стр. 308–309.

⁶⁸ Реч је о скупу законских одредаба обједињених у једном правном акту, који је био познат као Деспотов закон. Нажалост, овај правни акт, у којем је садржана реформа војне и државне управе деспота Стефана, није сачувана у српском препису већ се делимично може реконструисати само на основу појединих одредаба најранијих турских

XV века. Према истраживању Г. Томовић⁶⁹, Турци су у свом прилагођеном закону задржали поједине српске називе, међу којима су и војни термини: *пейник*, *заманица*, *коморница*, *збор* и *кмеи*.

Пейник је био редовни војник кога је давала свака пета кућа. Иако овај појам из српске историје није оставио трага у српским изворима, „петник и Деспотов канун у турским законским одредбама показују укорененост закона у пракси која је трајала више од стотину година“.⁷⁰

У обавезне послове обухваћене појмом *заманица* спадало је и обавезно служење у војсци у ситуацијама када је била неопходна општа мобилизација. Слично значење термина *заманица* забележено је у изворима у Речнику РСАНУ⁷¹, с том разликом што је компонента ’обавезности’ замењена компонентом ’добровољности’ у значењу „нередовна војска, добровољци“, односно „прикупљање нередовне, добровољачке војске“.

Именом *коморница* означавао се слуга у војној комори, или, како би се то данас казало, *коморчија*. Војна комора је у средњем веку подразумевала пратеће војне снаге одређене за снабдевање војске (благајна, храна, стока, наоружање и опрема и др.). Основа овог термина сачувала се у савременој стандардној војној терминологији, с том разликом што је српски (словенски) суфикс замењен турским *-чија* у *коморчија*. Лексема *коморница* је током развоја лексичког система српског језика, на који су утицале и друштвено-историјске промене, изгубила одговарајуће термилошко значење, а можда је и читава лексема замењена лексичком варијантом са турским суфиксом *-чија*. Стога је врло вероватно да је лексема *коморница*, забележена у Речнику САНУ у значењу „коморкиња“, тј. „дворкиња, слушкиња, собарица“, у ствари, именица изведена моционим суфиксом *-ица* према *коморник* „човек у дворској, властелинској и сл. служби, који се, као слуга, собар брине о личним господаревим потребама или о личним потребама више лица“, а не лексичка континуанта некадашње лексеме *коморница* са специјалном функцијом. Дакле, старији облик *коморница* настао је додавањем суфикса на основу именице *комора*, на основу чега је добијено појмовно значење *nomina agentis*, док је *коморница* у значењу „жена коморник“ настала другачијим творбеним процесом, додавањем моционог суфикса *-ица*.

закона и законских прописа који се односе на поједина подручја, санцаке у Србији, в. Г. Томовић, *Десјојов канун*, Средњовековно право у Срба у огледалу историјских извора, Београд, 2009, стр. 292.

⁶⁹ *Исто*, стр. 291–300.

⁷⁰ *Исто*, стр. 293.

⁷¹ *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*.

У Кануну за влахе Смедеревског санџака из 1516. године, којим се укида Деспотов закон, стоји одредба у којој се истичу два термина из области организовања и управљања друштвеним и политичким животом у српским насељима. Реч је о терминима *збор* и *кметѝ*: „Да убудуће влашки народ и остали не чине збор и скупштине и нека међу собом не истичу кметове“.⁷²

Реч *збор* у турском извору наводи се непреведена, као *izbor*, што показује да је преузета из српског изворника Деспотовог закона.⁷³ Реч *збор* је, дакле, у најширем смислу означавала окупљање народа, са кметовима као одабраним представницима. Иако је турска власт у почетку прихватила битне одредбе старијег, већ укореењеног српског закона, очигледно је почела да јој смета самосталност потчињеног народа, а посебно његово окупљање, које је могло представљати озбиљну претњу за турски управни поредак. Лексема *збор* се до данас задржала и у значењу које се односи на војску „сазивање, окупљање (у војсци одн. у организацијама које подражавају војни живот, дисциплину)“.⁷⁴

Лексема *кметѝ*, која је позната историји свих словенских језика, давно је изгубила значење које се односи на војску и ратовање. О општесловенској лексеми *къметѝ* у историји руског језика, Ф. П. Сороколетов, позивајући се на ранија истраживања, каже да јој је значење „витез“ било својствено само у староруском, с тим што је овом значењу било блиско и српскословенско значење „вазал“.⁷⁵ Ово значење „великаш, властелин“, које је забележено у Даничићевом *Рјечнику*, налазимо и међу изворима у Речнику САНУ: Што је софра од срме жежене, | За њом сједе кмети и бољари.⁷⁶

Деспотов закон, као и потоњи турски закони којима се регулисала управа на окупираним српским просторима, садржао је и одредбу о *војводи*, као представнику војне, судске и општинске управне власти у одређеном подручју. У турским законима *војвода* се помиње управо под овим српским називом. Готово да се од речи до речи може препознати српски изворник у следећој одредби из турског закона: „Што се тиче војводе, у свакој нахији на једном одређеном месту народ те нахије нека направи кућу свом војводи. Али војвода нека је нипошто не руши. А ако током месеци и током времена буде склона паду, народ

⁷² Д. Војанић-Лукач, *Turski zakoni i zakonski propisi iz XV i XVI veka za smederevsku, kruševačku i vidinsku oblast*, Београд, 1974, стр. 66.

⁷³ Г. Томовић, *нав. дело*, стр. 296.

⁷⁴ *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*.

⁷⁵ Ф. П. Сороколетов, *нав. дело*, стр. 66–67.

⁷⁶ Ђ. Даничић, *Рјечник*; Б. Петрановић, *Српске народне њјесме из Босне и Херцеговине*, II, у Биограду, 1867, стр. 70.

те нахије договорно нека је поправи и оправи. Тако да убудуће сваки војвода који дође ту станује и пребива“.⁷⁷

Пошто су Турци покорили српску државу, у почетку своје владавине примењивали су на српском терену одређене законе проистекле из управног система деспотовине. У њима су задржани и оригинални називи носилаца војне и управне власти (*кмејџ, војвода*).

Лексема *војвода* означавала је старешину са одређеном функцијом и привилегијама у различитим управним и обичајним системима некадашњих српских земаља. У Речнику САНУ наводи се неколико таквих значења: „2. ист. а. у Црној Гори и Херцеговини старешина кнежине, нахије, племена или великог братства, који је своје племе водио у бој; исп. кнез. б. старешина кнежине у Србији за време првог српског устанка, који је заповедао и војском свога краја. в. административно звање код Турака у београдском пашалуку, врста среског поглавара. г. титула поглавара српске аутономне области Војводине у бившој Аустро-Угарској“.⁷⁸

Грађа из различитих извора показује да је реч *војвода* у општем значењу „војни старешина“ имала специјалну функцију номинације у различитим системима управе у српским земљама у прошлости.⁷⁹ Ова лексема је изгубила статус стандардног војног термина тек у војној терминологији формираној после Другог светског рата.⁸⁰

Терминологија Војне границе. – За разлику од Србије, у којој је по поробљавању прекинут развој српских војних институција и закона, у прекодунавским и прекосавским земљама, на територији некадашњег Аустријског царства, Срби су после Велике сеобе добили територијалну аутономију и одређену политичку и културну самосталност у оквиру Војне границе. Војна граница била је засебна област у Аустријском царству, потпуно војнички организована и сасвим издвојена од ма какве грађанске власти.⁸¹ Војна граница је почетком XVIII века била подељена на пуковније или регименте, а унутар њих на компаније. Срби су у организационом поретку били потчињени аустријским властима, које су командовале војском Војне границе. Војска Војне границе увела је нове термине за старе и нове појмове,

⁷⁷ Г. Томовић, *нав. дело*, стр. 299.

⁷⁸ *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*.

⁷⁹ Ова реч је општесловенска, а руски извори показују да се у домену војних номинација лексема *воевода* употребљавала у истим значењима као и у српском језику „војсковођа“, „командант“; о овоме у Ф. П. Сороколетов, *нав. дело*, стр. 232.

⁸⁰ У српској војсци и у црногорској војсци, као и у војсци Краљевине Југославије, реч *војвода* је означавала највиши чин, додељиван обично за ратне заслуге.

⁸¹ С. Гароња-Радованац, *Српско усмено њоејско наслеђе Војне крајине у зајисима XVIII, XIX и XX века*, Београд, 2008, стр. 20.

али је у одређеној мери наследила и одговарајуће термине из српске војничке прошлости. Језичка грађа којом располажемо за овај период сведочи о лексичкој слојевитости термина у погледу утицаја страних система на српски термилошки систем, односа старих и нових термина, синонимије итд. Терминологија Војне границе није оставила трага у савременој српској војној терминологији, али је у једном значајном историјском тренутку – у периоду српских устанака у првој половини XIX века – њен утицај на формирање терминологије новоуспостављених установа очигледан. Такође, терминологија Војне границе једним делом ослањала се на традиционалну војну терминологију из старе постојбине, па у неку руку представља континуитет терминологије традиционалних војних установа.

Навешћемо неколико примера војних термина из различитих извора и различитог периода настанка. С обзиром на то да код нас не постоји некакав термилошки речник Војне границе, нити објављена збирка тематских текстова везана за овај период српске прошлости (ако изузмемо књижевноуметнички текст Ерлангенског рукописа⁸²), грађу за овај део истраживања црпи смо фрагментарно, из извора у којима смо наилазили на термине који би се могли означити као војни. Па ипак, и као такви, прикупљени примери указују на одређене токове развоја терминологије Војне границе, и то не само током постојања ове аутономије него и касније, када су се као застареле речи или историзми употребљавале у књижевним делима или као речи које се у савременом речнику означавају као покрајинизми, народске речи и сл.

У једном од ранијих текстова из 1696. године игуман Сентандрејац из манастира Крушедол обраћа се угледним Србима из различитих места ондашње Војне границе, тражећи материјалну помоћ за манастир. Овај игуман помиње војна лица Србе, као носиоце одређених војних титула, чинова или достојанстава, обраћајући им се од највишег ка најнижем чину: *жснерал, обршиџер, кайеџан, вицекайеџан, хаднађ, барјаџар (барјакџар), џизедуш, сџиражамешџер, салагвардам*.⁸³

Овај низ чинова, односно називи носилаца таквих чинова, наведен је редом, од највишег ка најнижем, онако како је важио према тадашњем војном устројству. Примећујемо да су званични називи чи-

⁸² Ерлангенски рукопис, зборник народне поезије с почетка XVIII века, представља најстарију збирку јужнословенског десетерачког усменог песништва. Ерлангенски рукопис, по језичкој основи претежно штокавски, Геземан смешта такође у северозападне делове Војне крајине као просторе његовог настанка. У највећем броју забележених еписких песама присутни су међугранични сукоби с краја XVII и почетком XVIII века, у доба аустро-турских ратова, под командом аустријског војсковође Евгенија Савојског.

⁸³ Архив САНУ, *Збирка џовеља и диџлома*, бр. 19.

нова Војне границе различитог порекла, а међу њима се можда само *барјакџар*, иако турског порекла, може сматрати традиционалним, наслеђеним термином. Барјактар је овде означавао заставника или водника. Ово значење лексеме *барјакџар* забележено је и у Речнику САНУ из извора у којем се, такође, обрађује тематика Војне границе: „3. заст. старешински чин у војсци, заставник, водник“. – Имадијаху онда ове Крајине [војне] своје оберкапитане, капитане, војводе, барјактаре, стражмештре.⁸⁴

У нашим великим описним речницима забележене су лексеме *обршџар* (нем. Oberst) „пуковник“⁸⁵ и *хаднађ* (мађ.) „поручник граничарске милиције“⁸⁶.

Лексеми *тизедуш* (мађ. tíz десет) одговарао би српски еквивалент *десетар* „старешина са најнижим командирским чином, онај који руководи војном десетином“, док би називу *сѣражамешџер* у овом контексту одговарао појам који би се у савременом језику означио термином *разводник* „онај који распоређује стражу“. Ова сложеница настала је комбиновањем домаће и стране речи (mester), што подсећа на модел као у речи *сѣражарбаши* у истом или сличном значењу „заповедник стражара; разводник страже“. Реч *салагвардам* је немачког порекла (нем. Saal велика дворана, тал. guardia стража) и означава угледног војника, стражара, гардисту.

Када се речи из поменутог извора из XVII века упореде са еквивалентним речима из знатно млађих извора забележених у поменутим описним речницима, као што су речи *женерал*, *обршџер*, *кајџан*, *вицекајџан*, *хаднађ*, *барјакџар* (*барјакџар*), стиче се утисак о вековном континуитету употребе ових термина на терену Војне крајине. Лексема *сѣражамешџер* није забележена у Речнику МС, али је у Речнику САНУ присутна у оквиру дефиниције лексеме *обербаша* као „стражмештар“. Различито адаптиране речи *сѣражмесџер* и *сѣражмешџер* налазимо и у *Мемоарима* Проте Матеје Ненадовића: Ђока Мићановић (из села Клинаца, сат и по ниже Ваљева, који је доцније постао стражместером) дочека га на сред пута и карабиљ опали⁸⁷; Поп Ђука [Поповић?] био је фендрик, а Ђока Мићановић стражмештер.⁸⁸

Поред термина из немачког и мађарског језика, терминологија Војне границе темељила се на традиционалној терминологији или на лексици која се у земљи из које се пребегло развијала под утицајем

⁸⁴ М. А. Reljković, *Satir iliti divji čovik*, Zagreb, 1895, str. 94.

⁸⁵ *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*.

⁸⁶ *Речник српскохрватског књижевног језика*, I–III, Нови Сад – Загреб, 1967–1969, IV–VI, Нови Сад, 1971–1976 (= Речник МС).

⁸⁷ Прота М. Ненадовић, *Мемоари*, Београд, 2005, стр. 40.

⁸⁸ *Истио*, стр. 51.

турског језика. Стога је војна лексика Војне крајине била веома разноврсна у погледу утицаја лексичких система из разних језика (немачког, турског, мађарског) и њиховог међусобног прожимања у српској терминологији (немачког и турског у *обербаша*, *домаћег* и немачког у *сѣражмешѣар*), адаптације страних термина у терминологији Војне крајине (као *сѣражмешѣар*, *сѣражмесѣер*, *сѣражамешѣар* или *сережанин* и *шережанин*), односа домаћих (или словенских) и страних терминолошких решења (уп. *ѣуковнија* : *регименѣа*; *сѣѣник* : *каѣѣѣан*) итд. Навешћемо и друге примере из извора који илуструју поменуту лексичку разноврсност утицаја: *ађуѣѣанѣ*, *каѣѣѣан*, *ѣѣѣкаѣѣѣан*, *ѣуковнија*, *сѣѣник*.⁸⁹

Међу побројаним речима *сѣѣник* и *каѣѣѣан* су синонимне речи различитог порекла и различите терминолошке заступљености. *Сѣѣник* је терминолошки континуант српкословенске лексеме *сѣѣѣникѣ*, која по значењу одговара војном термину *каѣѣѣан* „највиши чин нижих официра; носилац таквог чина; старешина чете“. У деривационом односу са именицом *сѣѣник* стоји именица *сѣѣѣнија* „чета“⁹⁰.

У Речнику САНУ такође налазимо примере војне лексике из времена Војне границе. Тако, нпр., у овом речнику налазимо сложенице у којима се као засебан творбени елемент истиче први део сложенице *обер-* или *обр-* (нем. *ober*, изнад). Творбени елемент немачког порекла *обер-* комбинује се са домаћим или одомаћеним турским називима војних чинова као што су *војевода*, *баша*, *буљубаша* и сл.: *обербаша* „вој. ист. у Војној крајини: *наредник*; исп. *стражмештар*“ – Шережани су као пандури у Хрватској на сухој међи, који чувају да из Турске не би амо прелазили и зло чинили хајдуци и други рђави људи ... Њихове старјешине зову се *обербаше*⁹¹ и др.; *обервојевода* „главни, врховни војвода“ – А друго је Церовић Новица ... | На крајини *обер-војевода*⁹²; *оберкаѣѣѣан* „вој. ист. у Војној крајини (*славонској* и *банѣѣѣској*): *чин виши од каѣѣѣѣана*“ – Оберкапетан Вук Исакович, одведен [је] из Печуја, везан⁹³, Добио је официрски чин у моришкој милицији 1704. г. и постао *оберкапетан* у Араду⁹⁴ и др.; *обрбуљубаша* „ист. *врховни, главни буљубаша*“ итд.

Поједини термини из војничке прошлости Војне крајине нашли су се у војној терминологији усташа у тзв. „Независној Држави

⁸⁹ Примери су преузети из књиге *Саборно гробље у Сенѣѣандреји*, в. под Регистри.

⁹⁰ Уп. *Речник срѣѣскохрваѣѣскога књѣжѣвѣног јѣзика*.

⁹¹ В. С. Караѣѣић, *Срѣѣѣски рјѣчник*, под Шережанин.

⁹² В. С. Караѣѣић, *Срѣѣѣске народне ѣјѣсѣме*, књ. IX, у Београду, 1902, стр. 423.

⁹³ М. Црњански, *Сеобе и Дневник о Чарнојѣѣѣѣѣу*, Суботица, 1956, стр. 53.

⁹⁴ М. Костић, *Срѣѣѣска насеља у Русији, Нова Србија и Славеносрбија*, Српски етнографски зборник XXVI, Београд, 1923, стр. 107.

Хрватској“ током Другог светског рата. Такође, у савременој хрватској стандардној војној терминологији поједини називи из тог времена поново су оживели, па су као стандардне речи забележене и описане у савременим хрватским речницима. Тако, нпр., у Анићевом *Хрватском рјечнику уз лексему сајник* налазимо следеће објашњење: „војн. највиши од нижих часничких чинова у војсци Републике Хрватске.“⁹⁵ Речи попут ове никако не треба означити само као хрватске, јер оне историјски припадају српском језичком корпусу.

3. *Лексика обновљене Србије и формирање савремене војне терминологије.* – Почетак нове, модерне етапе у развоју српске војне терминологије започиње српским устанцима почетком XIX века и борбом за ослобођење и обнављање српске државе. Током Првог српског устанка формиране су све важније државне институције и установе законодавне, судске и извршне власти. Пре свих, институције војда као врховног команданта (1804) и Правитељствујушег совјета (1805), који је обједињавао извршну и судску власт. Постављањем народних поглавара и кнезова (1807) спроведена је управна и административна подела земље. Уставни оквир државе са акцентом на војно-кривичном праву утемељен је Карађорђевићевим закоником (1808), а у жеку ратних операција ствара се и институција стајаће војске (1808).

Особено ратно звање устаничких *војвода* и тзв. *великих војвода* органски је укоренено у традицију српске средњовековне државе. Краљ Милутин тако у једној повељи из XIV века именује великог војводу Новака Гребострека за врховног заповедника српске војске у рату против Византије. После Косовског боја, у писмима кнегиње Милице, *Жицију десјоша Стефана Лазаревића* Константина Филозофа, документима које издаје деспот Ђурађ Бранковић, као и у другим изворима, навођење војвода у својству високих чиновничких и војничких звања много је чешће⁹⁶. Опредељење за овај назив, којим се именује високо ратно звање, у Првом српском устанку представља смишљено наслањање на институције и звања српске средњовековне државе. Звање *војвода* у ратним збивањима стицали су угледнији и виђенији људи, али и прости и неуди сељаци.

Један од најстаријих извора значајан за институционални развој савремене српске војне терминологије је Карађорђевићев законик. То је, пре свега, правни извор, који садржи одредбе кривичног, војно-кривичног, државног и породичног права.⁹⁷

⁹⁵ V. Anić, *Veliki rječnik hrvatskoga jezika*, Zagreb, 2003.

⁹⁶ С. Новаковић, *Сџара српска војска*, стр. 58

⁹⁷ Према З. С. Мирковићу (нап. 98, *нав. дело*, стр. 7), текст овог законика први је објавио Милош Поповић 1844. године у часопису *Подунавка*, а делове рукописа за-

Још у другој години устанка, митрополит С. Стратимировић, саветујући устанике како да уреде војску, благајну, суд, школе и др., предлаже: „У перви ма(х) учините уредбу просту, но незаплетену, но тако како може сваки употребити; например, војску уредити по начину крајишниках наших...“.⁹⁸ Речи немачког порекла или латинске речи стигле немачким језичким посредовањем у тексту законика, као што су: *шиљбок*, *кайлар*, *магистирај*, *кумјанија*, *кашииџа*, *шиион*, *йрревио*, *аресј* и др., говоре да је Карађорђева власт у Србији прихватила идеју митрополита Стратимировића⁹⁹ да нове српске институције уреди према институцијама Војне границе. Од 1808. у Србији се ствара стална регуларна војска, увежбана по угледу на аустријску војску. Ипак, текст Карађорђевог законика сачуван је фрагментарно, а сам текст закона који нам је доступан не пружа довољно материјала за детаљнији увид у војну лексику и њену употребну вредност у другим текстовима тога времена. Због тога се о стандардизацији војне терминологије у правом смислу не може говорити пре стицања аутономије Србије тридесетих година XIX века и формирања модерних државних институција, па тако и војних.

Питање стручне терминологије уопште нарочито је постало актуелно после добијања устава 1838. године, када су се убрзано почеле развијати институције државе, успостављају закони и правила у најважнијим доменима државности, међу којима спада и војска. Идеја да се стандардизује терминологија за различите области науке и струке потекла је од Друштва српске словесности, дакле, са места које је образовано да води бригу о језику и писмености српског народа. Чланови Друштва задужени за овај посао предлагали су одређена терминолошка решења, а у предмет разматрања Друштво је уврстило и поједине војне термине. У складу са постављеном концепцијом стандардизације термина, Друштво је тражило да стране речи треба заменити домаћим речима, било од постојећих речи било од преведених речи (калкова) или нарочито скованих термина (кованица). Оно је, нпр., за *ађујаниј* предложило термин *йриручник*, за реч *команданј* предложена је реч *зайоведник*, уместо *конфликј* препоручена је реч *сукоб*, уместо речи *агресор* препоручена је *најдач* итд.¹⁰⁰ Ипак, овај пројекат Друштва

коника објавио је Данило Медаковић 1852. године. О правној терминологији законика в. у Г. Јовановић, *Правна йтерминологија у Карађорђевоу законику*, Научни састанак слависта у Вукове дане 39/1, Београд, 2010, стр. 143–148.

⁹⁸ З. С. Мирковић, *Карађорђевоу законик*, Београд, 2008, стр. 22.

⁹⁹ Аутора овог текста би требало тражити у оном кругу образованих Срба који су имали истакнуту улогу у устанку – дакле, међу ауторима Иваном Југовићем, Михајлом Грујовићем, Миљком Радоњићем, Лазаром Војиновићем, *исјо*, стр. 18.

¹⁰⁰ И. Грицкат, *Покушаји сиварања срјске научне йтерминологије средином йрошлог века*, Наш језик XIV/2–3, Београд, 1964, стр. 140.

српске словесности није спроведен у дело, али одређене идеје и препоруке Друштва оставиле су до данас трагове у савременој српској лексици.

Потреба за стандардизацијом стручне терминологије, па тако и војне терминологије, условљена је развојем струка и наука, као и функционалном диференцијацијом језичких стилова и жанрова. То је било време формирања националне државе, њених институција, ширења писмености на народном језику и време почетка функционалног раслојавања књижевног језика.

Војни текстови средине XIX века садрже већ оформљене, стандардизоване термине, који са другим језичким цртама издвајају ове текстове од других у погледу припадности одређеном професионалном стилу.¹⁰¹ Терминологија је углавном именичка, састављена претежно од речи домаћег порекла, али су заступљени и термини преузети из страних терминолошких система: руског, француског, немачког, турског. Међу терминима тога периода има и оних који су се у истом фонетском лику и у истом значењу сачували до данас¹⁰²: *баіонеѣъ, водъ, войникъ, вольно* (у команди), *гоѣшовосѣъ, дежурный офицеръ, зайовѣсѣъ, зборъ, касарна, команда, командиръ, крыло, лозынга, наредникъ, обарачъ, обзнана, одзывъ, орозъ, ѣодчинѣный, ѣоредакъ, разводникъ, райорѣъ, райорѣираѣи, резерва, сѣарешина, сѣрѣлац, сѣрѣлачкый, сѣрой, фронтѣ* итд., као и скупова речи: *биѣи у гоѣшовосѣи, развод сѣраже, безѣдносѣъ войске, сборно мѣсѣо* итд.

У другој половини XIX века српска војска се све више развија, припремајући се за коначан обрачун са Турцима. Тадашње војно министарство наставља да штампа стручне приручнике намењене старешинама, преводи војне текстове са страних језика. Језик војних текстова сада је ослобођен црквенословенског баласта, што се уочава и у адаптацији војних термина из руског језика, али остају још неко време поједине речи са руским фонетским ликом, али савременом српском графијом: *војениминисѣар, војено-саниѣеѣска* полиција, *одаваѣи Chesѣ са сѣражом, ѣред ѣерси* „команда за одавање почасті сабљом“, *бојева муниција, гарнизона служба, сѣројева обука*.

Црна Гора је, као и Србија, у XIX веку водила мноштво великих и малих ратова за ослобођење од Турака. Војска Црне Горе била је у много чему другачије организована од војске у Србији. Црногорска војска је била бројчано мала, распоређена у племенске јединице са високим

¹⁰¹ Детаљније о језику војних текстова из средине XIX века в. у раду В. Јовановић, *О неким језичким особинама војних ѣексѣова из средине 19. века*, Српски језик XVII, Београд, 2012, стр. 419–431.

¹⁰² Примери су преузети из неколико правилника за обуку војника из средине XIX века.

степеном самосталности тих јединица у командовању и организацији сопствених снага. Одмах по доласку на чело Црне Горе, Петар II Петровић Његош предузео је мере да централизује политичку и војну власт у земљи. Тада су формиран *гвардије* и *иерјаници*. Средином XIX века приступило се реорганизацији војске, коју је спроводио књаз Данило Петровић. Војска је подељена на стотине, а ове на десетине (десечарије) и уведени су старешински називи: *сїюишинаш* и *десе-чар*. После ослобођења и стицања независности 1878. године, у Црној Гори се предузимају напори да се командни кадар описмени и што више образује. У почетку се одабрани младићи шаљу на школовање у Италију, а убрзо затим стратешки кадар почиње одлазити на војне школе у Русију и Француску, потом и у друге земље. Лексика црногорске војске оставила је трага у српском лексичком фонду, али је њен утицај на савремену стандардну српску војну терминологију занемарљив.¹⁰³ Црна Гора није имала свој генералштаб, ни војностручне часописе, преко којих би старешине унапређивале знања из војне струке и науке.¹⁰⁴

У новом друштвено-политичком уређењу насталом после Првог светског рата, српска војска постала је окосница заједничке војске Срба, Хрвата и Словенаца,¹⁰⁵ што значи да је нова вишенационална војска од српске војске наследила и српски војни језички израз: термине, команде и друга обележја војног језика. Потоње промене и развој терминологије нису били условљени новом друштвено-политичком ситуацијом већ променама које прате било који терминолошки систем струке: унапређење науке и технике, развијање нових појмовних значења унутар система, промене у лексичкој норми, правила стандардизације терминологије и др.

Динамичнији период развоја терминологије у којем је дошло до извесних промена у одређеним семантичким пољима (називи чиновна), као и у продуктивности одређених творбених средстава у творби термина (препозитивни творбени елементи, универбизација, продуктивност вишечланих термина), наступио је после Другог светског рата. Ово би са данашњег становишта била последња фаза модерне етапе

¹⁰³ У нашем истраживању нисмо узели у обзир евентуалне промене у савременој црногорској војсци. Остаје да видимо да ли ће она задржати термине наслеђене из заједнице са Србијом или ће, у већој или мањој мери, изменити такав терминолошки систем. Једна од могућности промене било би оживљавање појединих застарелих речи које су некада обављале функцију стандардних војних термина у Црној Гори. То би се најпре могло спровести у пољу назива војних чиновна, назива војних јединица и назива војних области.

¹⁰⁴ *Војна енциклопедија*, I–X, Београд, ²1970–1975, под Црна Гора.

¹⁰⁵ Законом о устројству војске од 9. 8. 1923. године војска Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца образована је по организацији војске Краљевине Србије, С. Станојевић, *Народна енциклопедија*, под војска.

развоја савремене војне терминологије, будући да се стање терминолошког корпуса, укључујући и промене у терминологији настале у том времену, задржало до данас.

4. У поређењу са терминологијама других струка, војна терминологија је прилично уједначена – у њој су синонимне јединице реткост, јер, по правилу, за један појам постоји један стандардни термин. Стога се у војним речницима и енциклопедијама уз званичне термине не наводе синонимне варијанте, које не припадају званичној терминологији. Овоме су допринеле повољне околности које се огледају у томе да су српска војна терминологија и традиција српске војске били носиоци терминолошког развоја вишенационалних војски у југословенским државним заједницама XX века. Дакле, српска војна терминологија је у целини постала део и заједничког српскохрватског терминолошког подсистема, чиме је било избегнуто стварање варијантно поларизованих лексема и других терминолошких варијанти, као појаве која је оптерећивала терминолошке системе других струка и наука.

Vladan Jovanović

AN OUTLINE OF THE MAJOR STAGES OF DEVELOPMENT OF SERBIAN MILITARY TERMINOLOGY

S u m m a r y

The paper presents and overview of the major stages of development of Serbian military terminology since the Middle Ages until the present. Based on an insight into the entire body of military terms, Serbian military terminology is analyzed through three main development stages: the medieval, the period of Ottoman rule and the modern, which began in the 19th century and lasts until the present time. The analysis of military terms is primarily based on examples from printed sources. However, archival and other materials have also been used in the study.